

Тур Микола Григорович

**ПРОБЛЕМА ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
В ТЕОРІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЇ
ЮРГЕНА ХАБЕРМАСА**

Спеціальність 09.00.03 - соціальна філософія
та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Дисертація є рукопис

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

Робота виконана в Київському універ

00739495 (.)

Науковий керівник : Я Ш У К Там

філософських наук, професор

Офіційні опоненти: БИСТРИЦЬКИЙ Євген Костянтинович,

доктор філософських наук, професор,

завідуючий відділом інституту філософії

НАН України

РЯБОВ Сергій Геннадійович, кандидат

філософських наук, доцент, головний

консультант Національного інституту

стратегічних досліджень

Провідна організація: Національний Університет "Київо-

Могилянська академія"

Захист відбудеться "25" листопада 1996 р. о 14.00 год, на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.01.37 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Київському університеті імені Тараса Шевченка (252017, Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 328).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотечі Київського університету імені Тараса Шевченка

Автореферат розіслано "18" жовтня 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради

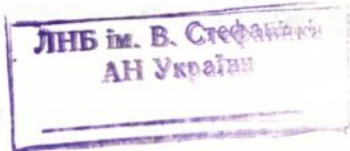
П.І.СКРИПКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Основоположною проблемою сучасної соціальної філософії, яка в історії соціології названа "проблемою Гоббса", є проблема забезпечення єдності суспільства, стабільності його характеру і механізмів соціального порядку. Ця проблема в європейській філософській традиції сягає в глибоку давнину. Вона поставлена ще Платоном у його вченні про "ідеальну державу". Виходячи з теорії про світ незмінних "форм" або "ідей", які породжують світ речей, що змінюються в просторі і часі, він формулює закон історичної зміни як соціальний занепад. Для того, щоб уникнути цей занепад, необхідно зупинити соціальні зміни. Так приходить Платон до концепції "зупиненої держави" - моделі закритого тоталітарного суспільства. Ідея Платона в Новий час була реанімована в соціальній теорії Г.-В.-Ф. Гегеля, яка являє собою, за твердженням Карла Поппера, "відсутню ланку" між Платоном і сучасним тоталітаризмом: К. Марксом - під назвою "історичного матеріалізму"; В. Парето - у законі зупинки політичних змін і досягнення соціальної рівноваги¹.

XX сторіччя не помилювало оптимізму просвітників типу Ж.А. Кондерсе про те, що науки і мистецтва будуть сприяти не тільки підкоренню природи, але й моральному вдосконаленню людини, справедливості суспільних інститутів. Новітня історія принесла лише розчарування. Людство замість того, щоб вступити в справжні людські стосунки, часто переходить у новий стан, схожий на варварство, дискредитується основний постулат Просвітництва про тотожність буття і мислення. Економічна і суспільна модернізація, яка

¹ Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги: В 2 т. К.: Основи, 1994. - Т. 1. - С. 52 - 53.

викликала до життя могутній розвиток виробничих сил, глобальне розповсюдження західної цивілізації з її дисфункціональними побічними явищами, усвідомлюється вже як загроза існуванню самої людини, її сутності. Засновники "критичної теорії" суспільства (М.Хоркхаймер, Т.Адорно), переглянувши методи соціального пізнання, які існували раніше, прагнули встановити і пояснити патології модерну з метою їх подолання з позицій розуму. Однак, заплутавшись в апоріях моделі філософії свідомості, вони не справилися з цим завданням, редукувавшись до критики "інструментального розуму" і звівши сучасну цивілізацію до "раціоналізованої ірраціональності".

На початку 80-х років з'являється програмна робота одного з найталановитіших представників молодшого покоління Франкфуртської школи - Юргена Хабермаса "Теорія комунікативної дії"¹, яка покликана подолати обмеженість "батьків" "критичної теорії", котрі трактували суспільну раціоналізацію як уречевлення свідомості, що демонструє непридатність філософії свідомості для пояснення соціальних процесів. Вона пропонується в якості основи широкомасштабної теорії суспільства і стає альтернативою, новою версією "критичної теорії", обрамленням, у межах якого можливо знову розпочати міждисциплінарні дослідження капіталістичної модернізації. З цією метою проблематику уречевлення він формулює в комунікативно-теоретичній понятійній стратегії.

Основний зміст "Теорії комунікативної дії" можна виразити словами: пошук і мобілізація нових раціональних можливостей, які внутрішньо властиві взаємодії людей, для розбудови політично стабільних демократичних правових держав, для стримання

¹ Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns: Bd. 1-2.- Fr.a.M.: Suhrkamp, 1981.

ворожнечі й конфліктів, які небезпечні особливо сьогодні, коли людство нерозумно поставило себе на межу загибелі.

Ступінь розробки тематики дисертації. Соціальна теорія Ю.Хабермаса в радянський період досліджувалася в основному в межах Франкфуртської школи Б.І.Бессоновим, В.Е.Бабенко, Ю.Н.Давидовим, Л.Г.Іоніним, Г.І.Івановим, М.В.Яковлевим, Г.М.Таврізяном, І.С.Нарським, В.А.Подорогою, В.Г.Федотовою та іншими авторами. Віддаючи належне науковій значущості робіт названих авторів, якими окреслені основні напрямки дослідження соціальної теорії Ю.Хабермаса, варто відзначити, що багато філософських ідей цього одного із найвідоміших сучасних європейських мислителів залишаються мало відомими філософській громадськості України. Однією з причин цього є те, що його соціальна концепція різко дисонувала з офіційною догмою історичного матеріалізму, що автоматично виключало Ю.Хабермаса з числа тих західних авторів, переклади яких здійснювалися. Тільки в останні роки з'явилося декілька перекладів його невеликих робіт, але це, звичайно, не змінює сутності справи.

Враховуючи процеси, які відбуваються сьогодні в українському суспільстві, особливий інтерес викликає проблема інтегративної сили комунікації в суспільстві, яка викладена в роботах Ю.Хабермаса, насамперед в його "Теорії комунікативної дії". Незважаючи на те, що актуальність даної проблеми сьогодні набагато зросла, достатньої розробки на соціально-філософському рівні вона ще не здобула. У літературі висвітлюються поки що тільки політологічні аспекти стабілізації соціальних порядків.

Мета і завдання дослідження. У дисертації ставиться за мету на основі аналізу специфіки теоретичного обґрунтування даної проблеми в соціальній концепції Ю. Хабермаса, як процесу зміни

парадигми від цілераціональної до комунікативної дії, продемонструвати, що нове тлумачення раціональності, яке виникає в сфері комунікації є найбільш продуктивною методологічною основою для дослідження процесів соціальної інтеграції в сучасних суспільствах.

Для реалізації поставленої мети визначено завдання дослідження:

По-перше, проаналізувати основні концептуально-теоретичні стратегії соціальної філософії кінця XIX - початку XX століття, виявити, в якій мірі їх доробки з проблематики соціальної інтеграції суспільства в процесі його капіталістичної модернізації проклали дорогу Ю. Хабермасу до комунікативної моделі теорії суспільства.

По-друге, дослідити лінгвістичний поворот у соціальній теорії Ю.Хабермаса, що дозволило філософію свідомості замінити філософією мови, продемонструвати, що мовне розуміння - як механізм соціалізації і координації дій індивідів - на інтерсуб'єктивному рівні складає стрижень комунікативної дії; воно здатне відтворювати символічно-структурований життєвий світ.

По-третє, показати методологічні можливості двоступеневої концепції суспільства - життєвий світ і система - в аналізі еволюційного процесу суспільства, а також діагностуванні соціальних патологій, які є наслідком "медіатизації" структур життєвого світу системними імперативами.

По-четверте, виявити можливості практичного розуму в статусі комунікативної раціональності як процедури дискурсу, тобто "вільної від панування комунікації", у розробці й прийнятті політичних рішень, проаналізувати можливе спрямування рецесії комунікативної моделі в сферу дослідження шляхів соціальної інтеграції

сучасного українського суспільства під час його трансформації від тоталітарної до демократично-правової моделі.

По-п'яте, намітити шляхи інституціоналізації в суспільстві виробничої сили комунікації, внутрішньою метою якої є досягнення консенсусу, а результатом - соціальна інтеграція соціальних дій суб'єктів і на цій підставі розробити рекомендації для подальшого дослідження політичних процесів, прийняття політичних рішень в українській політології.

Характеристика методу, об'єкта й предмета дослідження. Виходячи з принципу єдності філософії й історії філософії, повторення тлумачення фундаментальних типів розвитку соціальних процесів в історії соціальної філософії, у дисертації застосований **компаративний метод** дослідження основних парадигм соціальної теорії з метою виявлення генетичних джерел соціальної концепції Ю. Хабермаса, експлікації її переваг у порівнянні з попередніми, а також обґрунтування ідеї про те, що його комунікативна модель суспільства відкриває найбільш продуктивні методологічні можливості в дослідженні соціально-інтеграційних процесів сучасних суспільств.

Об'єктом дисертаційного дослідження є так звана "проблема Гоббса": забезпечення єдності суспільства, стабільності його характеру і механізмів соціального порядку.

Предмет дослідження складають евристичні можливості комунікативної моделі інтеграції суспільства в концепції Ю.Хабермаса, дослідження шляхів мобілізації раціональних потенцій, іманентно характерних мовному взаєморозумінню людей, що на інтерсуб'єктивному рівні виступає механізмом соціалізації і координації дій, а на рівні суспільства служить його соціальної інтеграції.

Теоретичні і методологічні засади дисертації базуються на роботах Ю. Хабермаса, на досягненнях і понятійному апараті символічного інтеракціонізму, лінгвістичної філософії, герменевтики і феноменології. У процесі дослідження великий інтерес склали роботи авторів з проблем: осмислення зміни парадигми в теорії Ю.Хабермаса - О.В.Назарчука, А.М.Єрмоленко; оволодіння основними категоріями теорії комунікативної дії - Н.В.Мотрошилової, Ю.А.Кимелева, А.Денежкіна, Л.А.Ситниченко; мови і інтерсуб`єктивності - А.М.Лоя, М.Ю.Купа; осмислення політичних реалій сучасного українського суспільства - Є.Бистрицького, О.Білого, В.Вовк, М.Г.Кириченко, В.П.Степаненко. У центрі уваги була також колективна монографія А.В.Гайди, С.Є.Вершиніна, В.Л.Шульца, присвячена критиці методологічних основ соціальної концепції Ю.Хабермаса.

Наукова новизна дослідження. У дисертації вперше у вітчизняній соціальній філософії здійснено аналіз можливостей застосування теорії комунікативної дії Ю.Хабермаса в площині дослідження проблем соціальної інтеграції суспільства. Це дозволило далі просунутися в теоретичній розробці таких фундаментальних понять теорії комунікативної дії, як "комунікативна раціональність", "комунікативний дискурс", "комунікативна влада", що має особливе значення сьогодні, коли великий інтерес до робіт Ю.Хабермаса визначається актуальністю даної проблематики і відсутністю перекладів його основних праць. На основі аналізу основних парадигм соціальної теорії з`ясована їх обмеженість в порівнянні з комунікативною моделлю Ю.Хабермаса, здійснена спроба намітити основні шляхи і визначити механізми інституціоналізації в сучасному суспільстві інтегративної сили "вільної від панування комунікації", розкрити можливості використання теорії Ю. Хабермаса, як

найбільш перспективної методологічної основи, для аналізу процесів трансформації українського суспільства в напрямку його модернізації і соціальної інтеграції.

У результаті дослідження сформульовані **висновки**, які мають наукову новизну:

1. Соціальна теорія побудована на основах цілераціональної дії, а також у межах філософії свідомості, яка обмежується атомістичною моделлю дії окремого актора і нехтує механізмами координації дій на основі інтерсуб'єктивних відносин, що було притаманно засновникам ранньої "критичної теорії", не може задовільно діагностувати процеси суспільної раціоналізації посткапіталістичних суспільств, розкрити приховане насильство системи, вказати умови, здатні створити той простір свободи, в якому індивіди на основі згоди можуть впливати на хід соціальних процесів. Цей недолік компенсує комунікативна модель Ю.Хабермаса завдяки комунікативній раціональності, розвинутій з теоретичної традиції Дюркгейма-Міда.

2. Обґрунтовано, що диференціація соціальної дії на дію, орієнтовану на успіх, і дію, орієнтовану на взаємопорозуміння (суть комунікативну), дозволило Ю.Хабермасу змістити фокус дослідження в площину комунікативної раціональності, де велике значення має мовне розуміння, оскільки комунікативно діючі завжди "обертаються" в сфері природної мови.

3. Експлікована роль мови як медіума комунікації, що служить досягненню взаємозлагоди про те, як суб'єкти планують координувати свої дії, переслідувати певні цілі; показано, що кожний консенсус ґрунтується на інтерсуб'єктивному процесі висунення, взаємної критики і визнання домагань значущості.

4. З'ясовано, що "ідеальна мовна ситуація" покликана відрізнити істинний консенсус від "хибного". Оскільки соціальні

процеси йдуть паралельно мовним і багато в чому конститууються ними, то "ідеальну мовну ситуацію" можна розуміти як структурну модель досконалої демократичної процедури.

5. Аналітична дихотомія Ю.Хабермасом суспільства на життєвий світ і систему відкриває продуктивні можливості для дослідження процесів капіталістичної модернізації. У процесі суспільної раціоналізації відбувається не тільки їх постійне роз'єднання, але і "обернення" залежності між ними. Якщо спочатку структури життєвого світу через мову й інтеракції визначали системи, то в даний час системи все більш набувають власної динаміки. Більше того, організації й інститути системи, стаючи автономними, дедалі більше вступають між собою у відносини через засоби комунікації, які позбавлені мовного втілення, тобто через гроші і владу. Наслідком цього є витіснення із повсякденного життя морально-практичних елементів, "монетаризація" і "бюрократизація" суспільного життя, що загрожує символічному відтворенню життєвого світу, його соціальній інтеграції.

Колонізація життєвого світу системними імперативами постає як соціально-патологічний процес заміни соціальної інтеграції. На противагу цьому повинна утвердитися інтегративна сила комунікації, яка продукує суспільну солідарність шляхом дискурсу як "вільної від панування комунікації", що відтворює довіру людей один до одного і замінює собою пануючі в суспільстві "спотворені комунікації".

Отже, в сучасному суспільстві комунікативна дія покликана взяти на себе задачі соціальної інтеграції.

6. Комунікативна модель суспільства Ю. Хабермаса є найбільш продуктивною методологією для аналізу соціально-політичних реалій суспільств посткомуністичної доби, розробки на її основі політичної

стратегії демократичних перетворень у них, а також досягнення суспільної злагоди. Ця концепція дає нове розуміння правової демократичної держави. Основний зміст останньої полягає в тому, щоб інституціоналізувати політичний дискурс громадськості, що є умовою розумного формування волі народу. Звідси дискурсивна демократія постає не просто владою думки народу, а радше можливістю влади розуму, втіленого в структури комунікації громадян.

На основі методології теорії комунікативної дії Ю.Хабермаса вважаємо, що найбільш важливими напрямками інституціоналізації в українському суспільстві комунікативного дискурсу, які потребують подальшої розробки в соціально-філософській, соціологічній і політологічній площині, є:

- відродження громадянського суспільства в традиціях лібералізму і піднесення його на рефлексивний рівень, що здатне привести до утвердження нових форм соціального життя, виникаючих спонтанно. Спонтанні форми життя якраз і складають гумус політичної культури;

- утвердження і оволодіння культурою комунікативної етики дискурсивної розробки, формування і прийняття волі народу, вільної від будь-якого примусу, на основі мережі вільних асоціацій, тобто автономних суспільних організацій, які діють опосередковано і мають організаційний рівень нижчий ніж у партій, а також незалежних від державних засобів масової інформації;

- реалізація у суспільстві комунікативної влади, яка здійснюється в "модусі облоги", впливаючи на вихідні засновки процесів обговорення і прийняття рішень політичної системи.

Практичне значення дисертації. Враховуючи актуальність досліджуваної теми, а також недостатність її розробки у вітчизняній

філософській літературі, здійснене дослідження заповнює прогалини в даній галузі знань і тим самим сприяє швидшому подоланню розриву між станом розробки проблематики інтеграції суспільства у вітчизняній соціальній філософії і сучасним рівнем світової філософської думки. Водночас методологічні підходи, теоретичні положення і висновки роботи можуть слугувати основою для подальшої розробки проблематики дисертації.

Концептуальні доробки тематизації філософської стратегії інтеграції суспільства на основі комунікативного дискурсу

- можуть бути корисними для політологів, політиків нашої країни в розробці політичної стратегії розбудови правового демократичного суспільства, в якому були б інституціоналізовані передумови для дискурсивного формування думки і волі громадян, розв'язування міжнаціональних протиріч і соціальних конфліктів;

- покликані зробити свій скромний внесок у створення "критичної маси" культури комунікативної етики в нашому молодому демократичному суспільстві, яке несе на собі важкий тягар тоталітарної спадщини як на рівні повсякденного спілкування, так і на рівні політичному, коли ще велика інерція авторитету посади, влади, а не авторитету кращого аргументу, розуму.

Фактологічний матеріал дисертації може бути використаний в підготовці спеціальних курсів з феноменології, філософської герменевтики, лінгвістичної філософії, а також відповідних лекцій з навчальних курсів історії філософії, соціальної філософії, політології та соціології.

Апробація дослідження. Основні положення і результати дисертації обговорювалися на засіданні кафедри теорії і історії філософії Київського університету імені Тараса Шевченка,

доповідалися на науково-практичних конференціях і науково-методичних семінарах у Черкаському університеті імені Богдана Хмельницького. Окремі положення дисертації використані в лекціях з курсу "Філософія" для студентів Черкаського університету імені Богдана Хмельницького, а також - з курсу "Соціологія" для студентів Черкаського банківського коледжу Національного банку України.

Структура дисертації. Логіку і архітектуру роботи визначили досліджувальні завдання. Дисертація складається із вступу, трьох глав (десяти параграфів), висновків і списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі висвітлюються актуальність і ступінь розробки проблеми дослідження; формулюються основні завдання; визначаються наукова новизна, теоретичне і практичне значення роботи; характеризуються об'єкт, предмет і метод дослідження, наводяться його основні результати.

У першій главі - "Пошуки підвалин інтеграції суспільства в соціальній філософії кінця XIX - початку XX століття" - аналізуються соціальні концепції М.Вебера, Г.Міда, Е.Дюркгейма, М.Хоркхаймера, Т.Адорно, які проклали дорогу Ю. Хабермасу до комунікативної моделі суспільства.

Перший параграф - "Постановка проблеми соціальної інтеграції в теорії Юргена Хабермаса" - присвячується характеристиці генезису основних категорій соціальної концепції Ю.Хабермаса.

Оскільки категорія "економічний базис" К. Маркса, на думку Ю.Хабермаса, може застосовуватися тільки до "ліберальної фази"

капіталізму, а категорія "спосіб виробництва" є недостатньо абстрактною, щоб відповідати універсаліям, які пояснюють суспільний розвиток, він вводить у свою концепцію поняття "навчання" і "принцип організації суспільства". Процеси "навчання", за Ю.Хабермасом, притаманні не тільки сфері "знання, що застосовується", і яке визначає розвиток виробничих сил, але й "морально-практичного знання", що є конститутивним для структур інтеракції. Звідси еволюційний процес розвитку як окремого індивіда, так і всього людського роду постає у вигляді процесу навчання (освіти).

"Принцип організації суспільства" характеризує інституціональне ядро, яке визначає відповідну форму соціальної інтеграції. Зображуючи соціально-еволюційний процес як зміну організаційних принципів, Ю.Хабермас тим самим уникає економічного детермінізму К. Маркса.

Зростаюча комплексність капіталістичної системи вимагає постійного посилення "потужності управління", що виявляється в проникненні держави у функціональні сфери ринку. Це тягне за собою кризові явища в соціокультурній сфері, які сприймаються, з одного боку, як криза раціональності, коли адміністративна система не спроможна справитися з імперативами управління, запозиченими від системи панування, а з іншого - як криза легітимації системи.

Логікою дослідження визначено звернення далі до аналізу капіталістичної модернізації, яка викладена в теорії раціоналізації М. Вебера.

У *другому параграфі* - "Теорія раціоналізації Макса Вебера і її рецепція в західному марксизмі" - простежується, як формулює М.Вебер культурні передумови переходу до капіталізму, що є наслідком раціоналізації релігійних картин світу й інституціоналізації

сучасних структур свідомості, і на цій підставі розв'язує головну еволюційну проблему: яким чином можна соціально інтегрувати розгалужену систему цілераціональної дії. У дисертації показано: внаслідок того, що комплексне поняття раціональності М.Вебер редукує до цілераціональності, ним безпідставно ототожнюється історична форма раціоналізації, яка мала місце в Європі між XVI і XVIII століттями, з суспільною раціоналізацією взагалі. Цей недолік не дозволяє йому також задовільно розв'язати парадокси діагнозу епохи: "утрати сенсу" і "утрати свободи", які виникають внаслідок раціоналізації відповідно культури і суспільства.

Поняття раціональності запозичують у М. Вебера неомарксистки. Проте теорія раціоналізації М. Вебера мислиться в рецепції від Д. Лукача до Т. Адорно як "уречевлення" свідомості, що також приводить їх у глухий кут нерозв'язних протиріч. На цій підставі в дисертації зроблено висновок, що критичний аналіз теорії раціоналізації М. Вебера і її рецепції в західному марксизмі приводить Ю. Хабермаса до необхідності змінити парадигму, вийти за межі поняття цілераціональності і доповнити його поняттям комунікативної раціональності.

У *третьому параграфі* - "Комунікативно-теоретичні підвалини соціології Герберта Міда" - та *четвертому* - "Теорія суспільної солідарності Еміля Дюркгейма" - простежується зміна парадигми до комунікативної моделі суспільства і формування поняття комунікативної раціональності.

У дисертації відзначається, що на межі нашого століття суб'єктно-об'єктна модель філософії свідомості опинилася на лезі критики відразу з двох боків: з позицій аналітичної філософії мови і психологічної теорії поведінки. Обидва ці напрямки, що беруть початок у прагматизмі Ч. Пірса, вдало поєднуються в теорії

комунікації Г. Міда. Він досліджує структури символічно опосередкованої інтеракції, оскільки символи, які застосовуються ідентично, дозволяють перейти до еволюційно нового - мовного ступеня комунікації. У роботі на матеріалі Г. Міда простежується, як в процесі комунікації мова бере на себе через функцію взаєморозуміння роль координації цілеспрямованих дій суб'єктів, а також роль посередника в процесі соціалізації самого актора. На цій підставі відзначається, що Г. Мід обмежується розглядом мовної комунікації тільки з двох аспектів: аспекту соціальної інтеграції цілеспрямовано діючих суб'єктів і аспекту їх соціалізації, нехтуючи дослідженням функції взаєморозуміння і внутрішньої структури самої мови.

У наступній главі роботи показано, як Ю. Хабермас розвиває ідеї Г. Міда і долає недоліки його теорії комунікації.

Із теорії соціалізації Г. Міда виходить генетичний примат суспільства відносно індивіда, оскільки останній набуває своєї ідентичності тільки завдяки комунікації з іншим. Соціальний контроль, який служить інтеграції індивіда в соціальні відносини, він пояснює за допомогою інстанції "узагальненого Іншого". Прогалини комунікативної моделі Г. Міда, що виникають на філогенетичній лінії при переході від символічно опосередкованої до керуваної нормами інтеракції, успішно заповнює концепція Е. Дюркгейма про сакральні підвалини моралі, яка покликана забезпечити суспільну солідарність ритуально.

Досліджуючи природу і функції соціальної солідарності, зв'язки, які об'єднують людей у суспільство, Е. Дюркгейм приходять до висновку про існування двох форм соціальної солідарності. Першу, що виникає на основі схожості, він називає механічною, а другу, що походить від розподілу праці - органічною. Механічна солідарність має перевагу в архаїчних, так званих

сегментарних суспільствах, де розповсюджені карне право і колективна мораль, бо суть останньої складає повага до сили вищої, чим сила окремої людини, сили сакрального походження. Органічна солідарність домінує в розвинутих суспільствах, де розповсюджене релігійне право й індивіди з'єднуються вже не за ознакою споріднення, а у відповідності з їх соціальними функціями. На цій підставі Е. Дюркгейм формулює історичний закон про те, що соціальна еволюція здійснюється шляхом переходу від механічної до органічної солідарності. Цей процес супроводжується раціоналізацією картин світу, універсалізацією права і моралі, а також індивідуалізацією особистості.

У дисертації розкривається сутність релігійного символізму Е.Дюркгейма, який є ключем для експлікації проблеми інтерсуб'єктивності і групової належності. Оскільки походження всіх великих інститутів має під собою релігійну основу, то в значущості норм він вбачає моральне ядро, бо коріння моралі також міститься у сакральному. Автор приходить до висновку про те, що релігійний символізм є одним з трьох домовних коренів комунікативної дії. Констатація універсальності права і моралі свідчить про прагнення Е.Дюркгейма перевести проблему легітимації і застосування норм на процеси мовного формування консенсусу. Проте ідея "омовлення" сакрального ним тільки окреслена. У наступній главі розкривається розвиток цієї ідеї Ю.Хабермасом по лінії реконструкції Г. Міда.

Друга глава -"Комунікативна модель інтеграції суспільства"- присвячена дослідженню процесу мовного взаєморозуміння, яке складає стрижень комунікативної дії, і який на інтерсуб'єктивному рівні веде до консенсусу, а на рівні соціальному - конституює соціальні форми життя, соціальну форму інтеграції суб'єктів.

У *першому параграфі* - "Комунікативна дія як процес інтерсуб'єктивного взаєморозуміння" - на основі аналізу чотирьох основних понять теорії дії: телеологічної, регульованої нормами, стратегічної та комунікативної дії, виявляється **однобічність** тих моделей дії, в основу яких покладені перші три названі поняття. Цю однобічність Ю. Хабермас вбачає в тому, що кожна з цих моделей є лише окремий випадок комунікативної дії. Перша - як побічне взаєморозуміння, передбачає тільки реалізацію власних цілей; друга - як консенсуальна дія, що актуалізує вже існуючу нормативну згоду; і третя - як заняття позиції самоінсценування. Відповідно до цього в кожній із цих моделей припускається тільки одна мовна функція: виявлення перлокуційного ефекту, встановлення міжособистих стосунків і вираження переживань. Проте комунікативна модель, яка базується на символічному інтеракціонізмі Г.Міда, концепції мовних ігр Л.Вітгенштейна, теорії мовних актів Остіна-Серля і герменевтиці Г.-Х.Гадамера, одночасно поєднує в собі названі функції мови і доповнює їх функцією взаєморозуміння.

У роботі досліджується, як мова, будучи медіумом комунікації, служить досягненню інтерсуб'єктивної згоди, а комунікативна дія стає процесом спільної інтерпретації ситуації, що являє собою механізм координації дій акторів. Взаєморозуміння Ю.Хабермас трактує як процес єднання здатних до мови і дій суб'єктів. Звідси випливає, що згода, яка здобувається або тільки передбачається в процесі комунікативної дії, пропозиційно структурована і має під собою раціональну основу.

Другий параграф цієї глави - "Формально-прагматичний метод теорії комунікативної дії" - розкриває спробу раціональної реконструкції Ю.Хабермасом загальних правил і необхідних передумов мовних актів, які орієнтовані на взаєморозуміння. Для

цього він звертається до формальної семантики, теорії мовних дій та інших підходів мовної прагматики.

На підставі дослідження умов прийняття мовних актів з'ясовано, що до комунікативної дії Ю. Хабермас відносить тільки такі опосередковані мовою інтеракції, в яких всі їх учасники, пов'язуючи із своїми мовними діями критиковані домагання значущості, переслідують тільки ілюкційні цілі.

Формально-прагматичний підхід теорії комунікативної дії дозволяє чітко диференціювати соціальні дії на два типи: комунікативну (орієнтовану на взаєморозуміння) і стратегічну (орієнтовану на успіх), а тим самим озброює емпіричну прагматику теоретичним інструментарієм для діагностування прихованих патологій комунікації. В дисертації показується, що патологія комунікації - це наслідок того, що інтерсуб'єктивне спілкування будується за "монологічною" (М. Бубер) схемою інструментальної дії як результат умисної (свідомої), або неумисної (несвідомої) плутанини дій, орієнтованих відповідно на успіх і на взаєморозуміння. Причому у першому випадку (свідомої "плутанини") - патологія приймає вигляд маніпуляції діями партнера, а у другому - "системно спотвореної", "несправжньої" комунікації.

У *третьому параграфі* - "Дискурс як парадигмальна форма "вільної від панування комунікації" - розкривається структурний паралелізм лінгвістичного і соціального в концепції Ю. Хабермаса. Він розрізняє дві форми повсякденної комунікації: комунікативну дію і дискурс. Якщо в комунікативній дії вживаються у взаємному сплетінні мовні вирази, немовні дії і вираження переживань, то дискурс передбачає тільки мовні акти. Дискурс - це центральне поняття теорії комунікативної дії. Метою дискурсу є відновлення взаєморозуміння, яке стало проблематичним під час комунікації. Через це він

орієнтований на виявлення змістовних зв'язків. Внесення комунікативної раціональності в структуру соціальної дії реалізується шляхом дискурсивного вирішення домагань значущості у формі аргументації, яка являє собою "рефлексивний вид комунікації".

У дисертації робиться висновок, що дискурс - це логічно правильна і послідовно діалогічна дискусія, модель розумної і вільної від "панування" розмови, яка відтворює консенсус. Умови дискурсу виконуються виключенням не тільки зовнішнього примусу (тиску, "панування"), але й внутрішнього, що походить із структури самої мови. Виявити й виключити приховану патологію й деформацію комунікації покликана "ідеальна мовна ситуація".

Загальним підсумком другої глави є висновок про те, що дії, орієнтовані на взаєморозуміння, належить "внутрішня раціональна структура", а суспільній формі життя - аспект комунікативної раціональності, що не може бути усуненим. Комунікативний дискурс як парадигмальна форма "вільної від панування комунікації", здатний чинити в суспільстві специфічний простір свободи, в якому суб'єкти на дискурсивно-консенсуальній основі можуть створювати стабільні і гармонійні соціальні порядки.

У третій главі - "**Соціальна і системна інтеграція суспільства в процесі його модернізації**" - досліджуються методологічні можливості аналітичного розділення Ю.Хабермасом поняття суспільства на життєвий світ і систему для аналізу форм інтеграції постліберальних суспільств, а також патологій і кризових явищ соціокультурної сфери.

У *першому параграфі* - "**Суспільство як життєвий світ і система**" - розглядається як долає Ю. Хабермас односторонність західної соціології, що пов'язана з вивченням соціальних явищ із внутрішньої або зовнішньої перспективи. З цією метою він пропонує поєднати названі перспективи дослідження. А це можливо тільки у випадку,

якщо суспільство буде аналізуватися і як життєвий світ, і як система. При дослідженні суспільства з боку його життєвого світу, об'єктом розгляду стають норми і цінності, через які координуються дії індивідів. А якщо суспільство вивчається як система, то об'єктом аналізу стають механізми управління і контролю.

У дисертації розкривається особливість "комунікаційно-теоретичного" підходу Ю.Хабермаса до трактування життєвого світу. Життєвий світ він розглядає як "корелят" до процесів взаєморозуміння і доповнення до комунікативної дії. Центр життєвого світу комунікантів складає ситуація, межі якої, або її горизонт (за Е.Гуссерлем), міняються в залежності від змінювання теми їх сумісної дії. Структури життєвого світу розкриваються ним шляхом функціонального аналізу комунікативної дії. На цій основі функціям комунікативної дії - культурній репродукції, соціальній інтеграції і соціалізації - відповідають структурні компоненти життєвого світу: культура, суспільство і особистість.

До системи належать, насамперед, економіка й управління, розвиток яких підпорядковується власним імперативам. Для саморегулювання вони застосовують монетарний і владний коди.

Методологія дихотомічного підходу до аналізу суспільних явищ надає можливість розрізнати соціальну і системну форми інтеграції суспільства. Так, соціальна інтеграція, що здійснюється на основі комунікативної дії, конструє суспільство як життєвий світ. А якщо інтеграція суспільства розуміється виключно як системна, воно характеризується як самокеруюча система.

У дисертації відзначається, що саме з соціальною інтеграцією пов'язує Ю.Хабермас перспективу розвитку сучасних суспільств. Однак в процесі модернізації, яка супроводжується раціоналізацією життєвого світу і функціональною диференціацією системи,

відбувається їх роз'єднання. Більше того, чим складнішою стає система, тим "провінціальнішим" є життєвий світ. Ця тенденція приводить до того, що життєвий світ зводиться до положення субсистеми, набуваючи тим самим властивості "другої природи". Отже, роз'єднання системи і життєвого світу відбивається в його структурах як їх "уречевлення".

Другий параграф - "Діалектика соціальної і системної інтеграції з точки зору теорії дії і теорії системи" - присвячується аналізу методології розв'язування Ю.Хабермасом проблеми взаємовідношення теорії дії і теорії системи, які з часів К.Маркса конкурували між собою. Ця методологія розкривається на критичному аналізі праць Т.Парсонса, який на сучасному рівні здійснив спробу пов'язати проблеми системного аналізу суспільства з проблемами теорії соціальної дії.

У роботі обгрунтовано, що, оскільки Т.Парсонсом не розв'язується, а тільки згладжується конкуренція парадигм життєвого світу і системи, це приводить його до понятійного ототожнювання процесів раціоналізації життєвого світу з процесами ускладнення системи. Внаслідок цього його теорія модерну неспроможна досягти діалектику тягара наслідків, які закладені в процесах модернізації, для внутрішніх структур життєвого світу.

Аналіз підходів К.Маркса, Е.Дюркгейма і М.Вебера через призму методології дихотомічного поділу суспільства Ю.Хабермаса виявляє їх обмеженість в поясненні соціальних патологій, оскільки ці патології неправомірно пояснювати окремо ні раціоналізацією життєвого світу, ні постійним ускладненням системи. Вони - наслідок "проникнення форм економічної і адміністративної раціональності в сфери, які чинять опір переключенню на медіуми грошей і влади, бо останні спеціалізуються на культурних традиціях, соціальній інтеграції і

вихованні, а також залишаються пов'язаними з взаєморозумінням як механізмом координації дій"¹.

На основі здійсненого дослідження зроблено висновок про те, що методологія поєднання парадигм є найбільш продуктивною для дослідження процесів модернізації постліберальних суспільств, вона дозволяє в феномені "уречевлення" структур життєвого світу побачити патології, що індукційовані системними імперативами.

У *третьому параграфі* - "Можливості інституціоналізації соціальної інтеграції на основі комунікативної дії" - виявлено, що парадокси модерна - це наслідок витискання із внутрішніх комунікативних структур життєвого світу комунікативної раціональності і заміщення її цілераціональністю грошей і влади. Через це цілком виправдано розуму виробничої сили (К.Маркса) протиставити виробничу силу комунікації Ю.Хабермаса. Інтегративна сила комунікації може встановитися в суспільстві шляхом мовної повсякденної комунікації, комунікації відносно цінностей і норм і, насамкінець, через взаємопорозуміння. У сучасному функціонально диференційованому суспільстві саме комунікативна дія покликана виконувати функцію його соціальної інтеграції. Однак оскільки вона не здатна власними засобами забезпечити його стабільність, то в правовій демократичній державі доповнюється сучасним правом як механізмом, який спроможний "розвантажити" комунікативну діяльність членів суспільства. У цьому випадку сам процес законодавства стає опосередкованим механізмом соціальної інтеграції, оскільки норми права також визначаються на основі комунікативної раціональності, тобто "принципу дискурсу".

¹ Habermas J. Theorie ... - Bd. 2. - S. 448

Позитивна якість комунікативної моделі інтеграції суспільства полягає в тому, що вона дає нове розуміння демократії, як демократичного дискурсу, а також аналітичного розділення політичної влади на владу адміністративну і владу, що народжується в процесі комунікації і тим самим втілює в собі ідею народного суверенітету. Народний суверенітет, розчинений в анонімному комунікативному процесі громадськості, здобуває владу в "модусі облоги" завдяки тому, що здійснює легітимний тиск на адміністративні структури системи. Соціальна емансипація громадян здійснюється за цією моделлю і через структури повсякденної комунікації, і через інститути правової держави, оскільки вони стануть втіленням комунікативної раціональності. Якщо перші це виконують шляхом дискурсивного "примусу" до орієнтування на такі безумовні комунікативні регулятиви, як істина, справедливість і легітимність, то другі - наданням громадянам політичної автономії, що є внутрішньою метою будь-якої політичної комунікації.

Проте, відзначається в дисертації, запровадження комунікативної моделі інтеграції суспільства Ю.Хабермаса на терені соціально-політичних реалій України натрапляє на труднощі, які обумовлені особливістю її перехідного стану від "бюрократичного соціалізму". Серед умов інституціоналізації соціальної інтеграції в нашому суспільстві називаються: становлення структур відкритого громадянського суспільства, формування егалітарної, інтелектуальної у всьому своєму обсязі культури комунікативно-дискурсивної розробки і прийняття політичних рішень, які були б відображенням думки народу. Однак розвиток цих процесів у політичному житті країни часто йде скоріше, ніж вони набувають осмислення у соціальній філософії і політології.

У висновках узагальнюються результати дослідження. При цьому підкреслюються можливості комунікативної моделі інтеграції суспільства Ю.Хабермаса як найбільш продуктивної теорії, що відкриває новий підхід до розуміння соціально-еволюційного процесу, змін у структурі сім'ї та особистості, соціалізації індивіда, а також пояснення соціальних патологій і нових форм конфліктів постліберальних суспільств; відзначається, що саме засобами комунікативного дискурсу можна захистити "кордони" і цінності життєвого світу від руйнівного впливу грошей і влади, створити умови для появи більш раціональних соціальних структур в нашому суспільстві, яке трансформується.

Основний зміст дисертації відображено в публікаціях:

1. Лингвистические основы социальной теории Ю.Хабермаса // Лінгвістичні студії. - Черкаси: Сіяч, 1995. - С. 2 - 9.

2. К вопросу о смене парадигмы в социальной теории: От целенаправленного действия М.Вебера - к коммуникативной рациональности Ю.Хабермаса // Проблеми бізнесу. Науково-методичний збірник. Вип. 2 - Черкаси, 1995. - С.57-63.

3. Поняття комунікативної раціональності Ю. Хабермаса // Вісник Київського університету. Серія: Філософія. Політологія. Вип. 25. - Київ, 1996. - С. 83 - 92.

4. Філософія насильства і уроки історії: З досвіду філософсько-соціологічного дослідження історичної події // Велич подвигу народного: Тези матеріалів обласної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 - 1945рр. -Черкаси, 1995. - С. 163 - 165. (У співавторстві).

Анотації. Тур Н.Г. Проблема интеграции общества в теории коммуникативного действия Юргена Хабермаса. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03. - социальная философия и философия истории. Кафедра теории и истории философии философского факультета Киевского университета имени Тараса Шевченко. Киев, 1996.

Защищается диссертация, в которой обосновывается идея о том, что проблема интеграции общества в теории коммуникативного действия разрешается Ю.Хабермасом на основе смены парадигмы от философии сознания в плоскость коммуникативной философии. В результате исследования показано, что социальная интеграция в современном обществе может утвердиться в противовес системной интеграции посредством нового "разделения" власти между различными источниками его интеграции.

Toor N.G. The problem of the integration of the society in Jurgen Habermas' theory of the communicative action. The thesis for a master's degree in philosophy, speciality 09.00.03 - social philosophy and philosophy of history. The department theory and history of philosophy of the philosophy fakulty of Kyiv University named after Taras Shevchenko, 1996.

The manuscript of the thesis is being defended. The idea that the problem of the integration of the society is solved by J. Habermas on the basis of paradigmatic shift from the philosophy of conscionsness to the plane of kommunikative philosophy is grounded in this thesis. Research resulted in the fact that the integrative force of communication in the modern society may become firmly established in the society to counterbalance the systemic integration by means of the new "division" of power between various sources of the integration of the society.

Ключові поняття: інтеракція, комунікативна дія, взаєморозуміння, консенсус, інтерсуб'єктивність, домагання значущості, цілераціональність, життєвий світ, система, комунікативна раціональність, ідеальна мовна ситуація, дискурс, комунікативна влада.

М. Б. У.

Редакційно-видавничий відділ ІУБ. Тираж 100 прим. Замов. № 8. Умов. друк. арк. 1,2

257036, м. Черкаси, вул. Н.-Левицького, 16

AB 35.783

AB 35.783

Journal Typ II (1971)

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Handwritten signature or initials

The history of the integration of the society in Jürgen Habermas's theory of communicative action. The thesis for a master's degree in philosophy, by Zoltan G. G. social philosophy and philosophy of language. The dissertation thesis and history of philosophy of the philosophy faculty of New York University named after the author, 1971.

The author of the thesis is being defended. The author's position in the development of the thesis is solved by J. Habermas, of the first paragraph, which shows the philosophy of communication at the point of communication. The author of this dissertation is the author of the thesis, which is the author of the thesis in the modern society.

The author of the thesis is being defended. The author's position in the development of the thesis is solved by J. Habermas, of the first paragraph, which shows the philosophy of communication at the point of communication. The author of this dissertation is the author of the thesis, which is the author of the thesis in the modern society.